

Jan M. Heller, Dějiny českého biblického překladu 1620–1808

Diplomová práce UK-ETF, 2009. 62 stran. Katedra církevních dějin. Vedoucí práce Prof. PhDr. Noemi Rejchrtová.

Úvodem

Předložená diplomová práce (dále DP) má dva cíle: „přehledově shrnuje“ dějiny českého biblického překladu v uvedeném období (1.) a zabývá se „translatologickou analýzou vybraných gramatických (2.1) a lexikálních (2.2) jevů“ (Sumář, str. 3). Oba cíle jsou velmi náročné a je třeba ocenit odvalu, s níž si je autor vytyčil a pokusil se o jejich harmonizaci. Ve formátu diplomové práce ani nelze očekávat, že by zpracoval třeba jen jedno z těchto témat do hloubky – natož pak obě současně. S touto rezervou je třeba číst následující řádky, jež sice obsahují řadu kritických poznámek (jedná se přece o oponentský posudek!), ale jejich závěr je optimistický: DP je natolik *dobrá*, že *stojí* za tuto – i trochu obšírnější – *kritiku*.

0. Úvod a metodika¹

0.1 Téma je vymezeno z hlediska (a) předmětu, (b) času, (c) materiálu, tj.: co autor v biblích hledá, v kterých biblích, a v kterých biblických textech.

(a) Autor chce zkoumat otázky jazyka, překladu a teologie, nikoli „otázky čistě historických okolností vzniku jednotlivých biblí“ nebo otázky z oblasti pomocných věd historických. Zdá se však, že nakonec spíše činí to, co nechce, a nečiní všechno, co chce:

(aa) *Historické* okolnosti vzniku jednotlivých biblí jsou uspokojivě pojednány v oddílech „Dobové pozadí“ (1.1), „Bible Svatováclavská“ (1.2), „Česká evangelická bible v Sasku: Žitavský Nový zákon a tři bible Hallské“ (1.3), „Česká evangelická bible v Uhrách: dvě bible Prešpurské“ (1.4), „Bible Katolická neboli Procházkova“ (1.5). Zvláště je třeba kvitovat, že autor vychází v první řadě ze samotných pramenů (z předmluv k biblím), a dále ze speciálních² studií.

(ab) Zato otázky *teologické*, na které se chtěl autor soustředit, se nakonec v DP téměř nevyskytují. Jistěže mnohé z vybraných 68 komparačních textů měly v dějinách teologie význam pro tu či onu teologickou otázku, ale nic takového není v DP samostatným tématem; jednotlivé komparace vedou samozřejmě (a správně) k postřehům jazykovým, nikoli teologickým.

(b) V oddíle věnovaném časovému vymezení látka autorovi trochu narostla pod rukama.

(ba) Začátek výkladu je poněkud přeargumentovaný. Když už bylo jednou řečeno, že předchozí období včetně Bible kralické je dostatečně pokryto „fundamentálním dílem“ Kyasovým (str. 6), proč hledat nové zdůvodnění pro rok 1620 (v historických, politických a konfesních souvislostech)?

(bb) Zdůvodnění druhého milníku (konec 18. století) je naproti tomu uspokojivé – s výjimkou zařazení druhé redakce Prešpurské bible (1808): zatímco v obecné rovině autor správně argumentuje historickými okolnostmi (rozmach biblických společností atd.), v případě BPR2 ho k zařazení nalákaly zvláštní postoje jednoho editora, totiž J. Palkoviče, který vyzýval „k určitému čtení a interpretaci biblického textu“ (str. 6) – jenže o co Palkovičovi šlo, a jak se to vztahuje k tématu DP, to se čtenář DP nedozví.

¹ V posudku sleduji autorovo členění práce (desetinná čísla), ale vlastní komentáře dále strukturuji pomocí písmen (a, aa atd.). Bibliografické odkazy píšou zkráceně, pokud se jejich plná podoba nachází v textu DP; podobně užívám i v DP zavedené zkratky biblí.

² Viz Vintr, Bohatcová, Žbirková, Fabiánová.

Klade se všetečná otázka: když už byla hranice století překročena ve prospěch Palkoviče, proč ne třeba i ve prospěch Tomáše Draského – nedoceneného samouka, který přeložil a vlastním nákladem vydal celou bibli v pěti svazcích jen o cca 20 let později (1821–1832)?³

(bc) Součástí výkladu o časovém vymezení se však stala i další témata, která by si zasloužila zvláštní oddíly (str. 7–8):

- (1) přehled zařazených (a nezařazených) biblí (body a navazující plynulý text);
- (2) výklad o dobových gramatických příručkách;
- (3) vysvětlení, co z uvedených příruček lze/nelze v DP hledat;
- (4) (v témže odstavci!) výklad o tom, že kraličtí své dílo přepracovávali.

ad (bc1) Formulace „V případě těchto biblí budeme pracovat s moderními edicemi.“ (str. 7) je nepřesná. V bibliografii (str. 59) se nalézají jen staré tisky, nikoli „moderní edice“. (Označení „moderní edice“ je sporné i v případě BKR (1613)–1954, kde chybí např. odborný úvod /přehled tisků/, komentář, odkazy na původní paginaci a jiné náležitosti „edice“; viz též níže k bibliografii: v DP chybí odkaz na *Biblica Slavica*.)

Vysvětlení, proč do komparací není zařazena Procházkova bible (1780), není dostatečné. To, že exemplář této bible v *jedné* pražské knihovně (ETF) neobsahuje text Nového zákona, nemůže přece odradit badatele, který si může pomoci Tobolkova Knihopisu (je také na internetu) během pěti minut dohledat údaje o cca 150 dalších dostupných exemplářích, z toho cca 25 v Praze.

ad (bc2-3) Zohlednění soudobých gramatických příruček je pro DP přínosem, a to i přesto, že se samozřejmě nemůže jednat o jejich podrobný rozbor, jen „ojedinělé odkazy“. Tato informace ovšem nepatří do „časového vymezení“ tématu DP.

ad (bc4) Postřehy o genezi kralického textu jsou jistě správné, ale pro téma DP nemají valný význam; pro volbu textu z roku 1613 by stačilo zdůvodnění, že právě tato verze získala v dalších staletích neformální statut „té pravé“ kralické.

(c) Třetí omezení se týká rozsahu zkoumaného biblického textu (výraz „prostorová neboli materiálová osa“ je trochu matoucí). Redukce na Nový zákon je rozumná, ba dokonce by se dalo uvažovat ještě o výraznější redukci např. na čtyři evangelia (již ve stávajícím výběru evangelia výrazně převažují⁴ v poměru 54 ze 68 komparací; následují 4/68: Sk, 2/68: Ř/Ga/2Te/Zj, 1/68: Ef/Žd). – Bylo by ovšem na místě v tomto smyslu zrevidovat název DP, např.: „Z dějin českého překladu Nového zákona / evangelíí (1620–1808)“.

0.2 (a 2.) Metodika práce

Zde autor vysvětluje, které jazykové jevy bude v jednotlivých biblích sledovat: budou to ty, u nichž se „dá předpokládat nejednoznačnost řešení při překladu“ (str. 8). Touto formulací je ovšem okruh problémů definován jen dosti vágně, neboť zamyslíme-li se nad problémem z opačné strany, napadne nás, že v biblickém - nebo vůbec jakémkoli řeckém – při jisté délce textu (cca v rozsahu biblického verše) stěží najdeme takový úsek, jehož překlad do češtiny by byl vždycky „jednoznačný“!

Vítanější je druhá metodická poznámka: autor se chce soustředit na morfologii a syntax, nikoli na pravopis a hláskosloví (str. 8), a s tím nelze než souhlasit.

Další metodické formulace se nacházejí v úvodu k druhé kapitole; je zde řeč o „vnitřních a vnějších vztazích“, zvlášť se probírají vztahy češtiny ke starší češtině a k jiným jazykům („ne/napodobování cizích jazyků“). Nicméně, jednoznačného rozdělení látky se tu nedočkáme a pochopíme ho spíše až z obsahu; konec konců autor sám zřejmě tuší, že jazyk jako živý organismus se svou povahou sám

³ Srv. Fr. Verner, *Bibliografie ...* (viz níže 4.ab), str. 25.

⁴ Není to náhodou proto, že hledáme-li určitý jazykový jev NZ, najdeme jeho *první výskyt* pravděpodobně někde v prvních knihách – tedy v evangelíích?

brání příliš detailnímu škatulkování, když o vlastním rozlišení přiznává, že se ho „nelze držet striktně...“ (str. 22).

Obecně lze o „metodických“ pasážích v DP říci, že se tu čtenář jen stěží brání pocitu jisté neurčitosti a vágnosti; situace se ovšem výrazně zlepšuje, jakmile se autor začne zabývat konkrétními jazykovými daty, zvláště pak jsou-li provázena soudobými reflexemi a komentáři – např. na str. 22/23 se nachází stručný, ale trefný text o dobovém vnímání archaismů.

V těchto a dalších pasážích roztroušených ve formě komentářů k jednotlivým komparacím lze spatřovat největší přínos DP – paradoxně v rozporu s vlastním metodickým předsevzetím, že „na těchto příkladech bude do značné míry zřejmé ... nakolik se vůbec u příslušné bible jedná o nový překlad a nakolik je překladatel poplatný starším vzorům, případně kterým.“ – Uvedená formulace je totiž příliš ambiciózní; komparace pouhých 68 veršů z celého NZ zdaleka nemůže přinést tolik materiálu, abychom mohli dospět k závěrům o genetických vztazích mezi překlady. – Autor si to konec konců musel během vlastní práce uvědomit, když na konci DP s chvályhodnou zdrženlivostí formuluje jen několik málo „závěrů“ (k tomu viz níže).

1. Historické poznámky

K podrobnému komentáři této kapitoly nejsem nejpovolanější osobou a omezím se na dvě poznámky. (O poznámkách věnovaných jednotlivým biblím jsem se pochvalně vyjádřil výše.)

(a) Poslední odstavec prvního oddílu (str. 12) se poněkud vymyká nadpisu „dobové pozadí“, a spíše by měl – spolu s jinými útržky rozesetými nyní v textu DP – zvláštní oddíl věnovaný „dějinám bádání“. V uvedeném odstavci se autor zmiňuje alespoň o dvou svých předchůdcích (Nešpor, Hrejsa), ale jinde v DP si jen nekonkrétně stýská na nedostatek zájmu o své téma: „jiná odborná literatura [mimo Kyasovu monografii] pohřichu jen v minimální míře“ (str. 6); „česká biblistika soudí...“ (str. 9). Z textu DP není patrné, jsou-li tyto stesky podloženy vlastní bibliografickou rešerší (například v periodících, v nichž by se dal zájem o téma očekávat), nebo jen převzaté z druhé ruky (například ze zmíněného Nešporova článku). – Téma je natolik speciální, že je správné evidovat nejen literaturu čistě odbornou, ale i texty s popularizujícím záměrem (ani jejich přínos by neměl být podceňován).⁵

(b) V oddílu 1.3 poněkud zapadla informace o Komenského Manualníku; kdyby se autor nespokojil s jedním odkazem na studii M. Bohatcové (str. 16. pozn. 33) a věnoval jí bližší pozornost, dovedla by ho tato až k moderní edici tohoto spisu a dalším studiím (viz zde níže v poznámkách k bibliografii); snad by potom zrevidoval svůj první (?) a mírně dehonestující soud o Manualníku jakožto o „spíše kuriózním publikačním činu“ (str. 16). (Zejména při psaní kapitoly o lexikálních jevech by ho mělo zajímat, že Komenského výtah *není* pořízen *jen* podle BKR 1613; viz dále Hrozného předmluva k edici.)

2. Translatologická analýza biblického textu

Tato na první pohled dlouhá kapitola tvoří – vedle skromněji nadepsaných „historických poznámek“ (str. 9–21) – druhou hlavní část celé DP (str. 22–58); nicméně z těchto 37 stran asi polovinu zabírá 68x9 řádků komparací (úryvek z bible je vždy otištěn ve znění řeckém, latinském a podle sedmi českých biblí).

Přes zmíněné rozpaky nad metodickými úvahami o vnějších a vnitřních vztazích češtiny či (ne)napodobování klasických jazyků lze kvitovat, že 19 gramatických (některé jsou ilustrovány na více komparacích) a 13 lexikálních jevů probíraných v této kapitole představuje úctyhodný rámec – rozumný plán výzkumu, z jehož výsledků by bylo možno nejen sestavit jazykovou charakteristiku jednotlivých biblí, ale také vyslovit závěry o jejich vzájemných vztazích.

Nezodpovězená však zůstává otázka, je-li tento rámec také důsledně naplněn. Jsou vybrané komparace natolik reprezentativní, aby umožnily vyslovit závěr ohledně vývoje toho či onoho jazykového jevu? Jednotlivé případy nejsou zasazeny do statistického zázemí, v němž by se jejich relevance ověřila. Tak

⁵ Např. Kyas (str. 289) eviduje práci Merellovu, ale dalo by se uvažovat i o některých zajímavějších publikacích s vysloveně osvětovým záměrem (např. Slaměník...). Viz níže poznámky k bibliografii.

například: kolik je v řeckém NZ a ve VULG duálů? A je se všemi výskyty naloženo obdobně jako v komparacích (1)–(4)?

Samozřejmě, že naznačený postup by si vyžádal daleko více práce a prostoru, než lze od formátu diplomové práce požadovat. Možná by tu ale pomohla skromnější definice rozsahu (viz výše – ad 0.1c – redukovat zkoumané penzum na text evangelií).

Silný dojem nahodilosti vyvolává např. komparace (10). V řeckém verši J 11,25 (οὐ πιστεύετε, ἄνθρωποι, ἐγὼ εἶπα ὑμῖν, ὅτι ἂν ἴθι, καὶ ζήσεται) tvar aoristu údajně plní funkci předbudoucího času (věřící nejprve zemře, a potom bude žít). Daleko pravděpodobněji se však jedná o přípustkové souvětí (věřící bude žít, přestože zemře). Jakýkoli závěr o užívání předbudoucího času v českých nz. překladech je vlastně nemožný, je-li založen na jediném, a to ještě sporném příkladu.

Komparace (18) má ilustrovat vývoj překladu genitivu srovnávacího. Spíše se však jedná o příklad toho, jak se překladatelé postupně odpoutali od pleonastického vyjádření v původních jazycích (J 20,4: καὶ οὐκ ἄλλοι μαθηταὶ προεδράμην τῶν πετρῶν – et ille alius discipulus praecurrit petro – ale ten druhý učedník předběhl Petra). Jakmile z českého překladu tohoto verše vymizelo nadbytečné adverbium v komparativu, vymizel i genitiv srovnávací – ne však proto, že by byl nahrazen předložkovým pádem, ale prostě proto, že již nebylo k čemu ho vztáhnout.

U komparace ilustrující jeden jazykový jev se autor nezřídka (srv. komparace 8, 9, 41, 45, 48, 53, nechává svést k jiným jevům, jež lze na téže komparaci ilustrovat. Tříští si tím vlastní výklad.

Kromě toho se i mezi těmito původně neplánovanými zajímavostmi ocitnou věcné chyby: v komparaci (33: Lk 9,18) se autor takto navíc pozastavuje nad kralickým *obzvláště*, jež údajně „nemá oporu v latinském ani řeckém textu“ – ve skutečnosti se jedná o překlad původních výrazů *solus* a *kata. mo, naj.*

3. Závěry

(a) V závěrečné kapitole autor formuluje shody a rozdíly mezi jednotlivými biblemi sledovaného období. Za samostatný přínos DP lze považovat především první závěr týkající se exilových redakcí Bible kralické: autor koriguje Nešporův názor, že teologické vyústění těchto redakcí bylo jiné než u BKR: uznává mu platnost jen pro předmluvy k jednotlivým tiskům, avšak nenalézá odlišné „teologické vyústění“ tam, kde by přicházelo v úvahu, totiž v úpravách samotného textu.

Bohužel, právě tento závěr, z hlediska teologie i českých církevních dějin jistě zajímavý, není textem DP přímo podložen. Na zvolených komparacích jsme tedy *nepozorovali* proměny biblického překladu v závislosti na konfesních prostředích. To by totiž ty příklady musely být doprovázeny teologickým komentářem k možným konfesijním rozdílům v interpretaci příslušných míst. A k tomu se přirozeně řada z vybraných veršů vůbec nehodí (protože jsou konfesijně neutrální), naopak by se hodily takové verše jako např. dodatek k Otčenáši (jeho přítomnost a způsob zpracování v českých biblických překladech sleduje např. Kyas).

(b) Jistě i druhý autorův závěr (vlastně dvojjávěr) je platný a významný: bible Svatováclavská je závislá na bibli Benátské a latinské Vulgátě.

Ani zde se ovšem nejedná o závěr materiálně potvrzený současnou DP, nýbrž převzatý jednak ze samotné předmluvy k BSV, jednak z Kyasovy monografie – jak náš autor uvnitř DP sám poctivě signalizuje.

(c) Ve třetím závěru jsou formulovány znaky češtiny sledovaného období – zde lze souhlasit s tím, že vesměs skutečně souhlasí s tím, co bylo zjištěno z komparací.

Otázkou však zůstává, lze-li poznatky o biblické češtině rozšířit na češtinu jako takovou. Zejména „úcta ke starší češtině“ či „snaha napodobit klasické vzory“ je snadno vysvětlitelná právě v případě češtiny biblické (zejména ohledem na liturgičnost jazyka), a není tu tedy ještě prokázáno, že jsou tyto znaky přítomny i v soudobé češtině obecné.

4. Bibliografie

(a) Marně jsem hledal čtyři významné tituly, které by neměly chybět v žádné práci o historii českého biblického překladu v příslušném období:

(aa) Tobolkův Knihopis:

Z. Tobolka (– Fr. Horák) (red.), *Knihopis československých (českých a slovenských) tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800*, Praha 1939–1967. – Dostupné např. ve studovně Klementina a nyní také na www.claymon.cz.

(ab) Vernerovu Bibliografii:

Fr. Verner, *Bibliografie českých překladů celé bible i jejích částí*, Praha: Česká katolická charita – Ústřední církevní nakladatelství, 1987. – Běžně dostupné v knihovnách.

(ac) Biblia Slavica - německý projekt vydání slovanských biblí, mj. i bible Kralické:

H. Rothe – F. Scholz (eds.), *Kralitzer Bibel – Kralická bible. Facsimilie – Nachdruck der Erstaussgabe Kralitz 1579–1594. Bd. 1–6 + Kommentare (Biblia Slavica I/3)*, Paderborn etc.: Ferdinand Schöningh Verlag, 1995. [S přípravou tohoto vydání souvisí studie M. Bohatcové „Exulantská vydání...“, 1994, ze které autor v DP cituje.]

(ad) edici Komenského Manualníku:

J. Hrozný (ed.), *Manualník aneb jádro celé biblí svaté (Veškeré spisy Jana Amosa Komenského 18/7)*, Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1926.

(b) Za úvahu by stála i evidence částečně populárních, nebo obecnějších, nebo nepřímou souvisejících drobnějších příspěvků, jako např.

J. Merell, *Bible v českých zemích od nejstarších dob do současnosti*, Praha: Česká katolická charita, 1956 [119 str.; období 1620–1808 se týká jen několik str.].

J. Nováková, *Čtvrt století nad Komenským*, Praha: Kalich, 1990 [jedna kapitola věnovaná Komenského Manualníku – viz DP, str. 15–16].

Fr. Slaměník, *Staré tisky českých biblí*, Přerov: Tiskařská a vydavatelská společnost v Přerově, 1919 [80 str. malého formátu; období 1620–1808 se týkají str. 62–80, a to nejen BSV, ale i exilových vydání BKR].

Závěrem

Diplomovou práci doporučuji k obhajobě a vzhledem k obtížnosti zadání – i přes řadu zmíněných výhrad – doporučuji, aby byla ve stupnici A–F klasifikována stupněm „velmi dobře (B)“.

V Praze, 19.6.2009

Mgr. Jan A. Dus, Th.D.